

ПЕДАГОГИКА

УДК 371.37.01 (575.2)(04)

DOI 10.33514/1694-7851-2024-4/2-163-172

Абдыкадыров К.Дж.

экономика илимдеринин кандидаты, профессордун м.а.
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

kalybek@mail.ru

Жакшылыкова К.

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

kishimzhanz@mail.ru

Орунбаев У.Б.

ага окутуучу

Ошмамлекеттик университети

Ош ш.

mamatali54@mail.ru

ЭЛДИК ТАРБИЯ САЛТТАРЫ ЖАНА ЖАШ МУУНДАРДА ТОЛЕРАНТТУУЛУКТУ КАЛЫПТАНДЫРУУ

Аннотация: Жетишгүү сандагы эмгектер инсандын өнүгүүсүнүн ар кандай этаптарында толеранттуулукту тарбиялоо маселелерине арналган. Бул процессте үй-бүлө, ар кандай окуу жайлары, бала өскөн чөйрө чоң роль ойнойт. Макалада “толеранттуулук” түшүнүгү, ошондой эле өсүп келе жаткан муундун толеранттуулугун калыптандыруу процессине таасир этүүчү факторлор талкууланат.

Макалада социалдашуу процесси адамдын коомдо ар түрдүү адамдар менен өз ара мамилелешүү маданиятын калыптандыруу катары каралып, анда толеранттуулук мамиленин орду чоң болуп саналары ачып берилет. Социалдашуу процессинде инсандын калыптануусу негизинен эң орчундуу үч багытта: ишмердүүлүк, баарлашуу, өзүн-өзү андап билүүдө жүрүп, адамдын сырткы дүйнө менен болгон байланыштарын кеңейтүү жана көбөйтүү процесстери болуп саналат жана ушул үч багыт ар бир элде өз өзгөчөлүктөрүнө ээ болуп, ар бир этносто өз өзгөчөлүктөргө ээ жана социалдашуунун жүрүшүнүн өзгөчөлүктөргө ээ болушуна өз таасирин тийгизет. Социалдашуу процессинде социалдык тажрыйбаларды адамга жеткирип берүүчү социалдашуунун институттарынын ролу чоң экендиги ачыкталып, анын кыргыз элиндеги өзгөчөлүктөрү ачып көрсөтүлөт.

Өсүп келе жаткан муунга этникалык тарбия берүү маселеси да улуттук өзгөчөлүктү жана этностор аралык толеранттуулукту өнүктүрүүдөгү биримдик принцибине ылайык талдоого алынган. Окуу процессинде ар түрдүү улуттук маданияттардын мүмкүн болгон байланыш жана жалпылыгы негизделди. Балдарды кыргыз элинин каада-салты менен тааныштыруунун практикалык ыкмалары баяндалган.

Негизги сөздөр: элдик тарбия, социалдашуу, социалдаштыруунун педагогикалык шарттары, инсандын калыптануусу, социалдаштыруу процесси, социалдаштыруу салттары макал-лакаптар, толерантуулук жана аны калыптандыруу, оюн усулу.

Абдыкадыров К.Дж.

кандидат экономических наук, и.о. профессора
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек
kalybek@mail.ru

Жакшылыкова К.

кандидат педагогических наук, доцент
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек
kishimzhanz@mail.ru

Орунбаев У.Б.

старший преподаватель
Ошский государственный университет
г. Ош
mamatali54@mail.ru

НАРОДНЫЕ ТРАДИЦИИ ВОСПИТАНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ У ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Аннотация: Вопросам воспитания толерантности личности на разных этапах ее становления посвящено достаточное количество работ. Большую роль в этом процессе оказывают семья, различные образовательные учреждения, среда, в которой растет ребенок. В статье рассмотрены понятие «толерантность», а также факторы, влияющие на процесс формирования толерантности у подрастающего поколения.

В статье процесс социализации рассматривается как формирование культуры взаимодействия с разными людьми в обществе, а также выявляется, что толерантность играет важную роль во взаимоотношениях. В процессе социализации формирование личности происходит преимущественно по трем важнейшим направлениям: деятельность, общение, самосознание. - это процессы расширения и увеличения контактов человека с внешним миром, и эти три направления имеют свои особенности в каждом народе, имеют свои особенности в каждом этносе и влияют на процесс социализации.

Также анализируется проблема этнического воспитания подрастающего поколения в соответствии с принципом единства в развитии национального самосознания и межнациональной толерантности. Обосновываются возможные точки соприкосновения и общности различных национальных культур в воспитательном процессе. Описываются практические приемы приобщения детей к традициям кыргызского народа.

Ключевые слова: народное воспитание, социализация, педагогические условия социализации, формирование личности, процесс социализации, традиции социализации, пословицы, толерантность и ее формирование, игровой метод.

Abdykadyrov K.Zh.

Candidate of Economic Sciences, Acting Professor

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

kalybek@mail.ru

Zhakshylykova K.

candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

kishimzhanz@mail.ru

Orunbaev U.B.

Senior teacher

[Osh State University](#)

Osh c.

mamatali54@mail.ru

FOLK TRADITIONS OF EDUCATION AND FORMATION OF TOLERANCE IN THE YOUNGER GENERATION

Abstract: A sufficient number of works are devoted to the issues of education of tolerance at different stages of its formation. A big role in this process is played by the family, various educational institutions, the environment in which the child grows. The article deals with the concept of "tolerance" and its types, "tolerance education" and its principles, as well as factors affecting the process of formation of tolerance in the younger generation.

In the article, the process of socialization is considered as the formation of a culture of interaction with different people in the society, and it is revealed that tolerance plays an important role in the relationship. In the process of socialization, the formation of personality takes place mainly in the three most important areas: activity, communication, self-awareness. are the processes of expanding and increasing a person's contacts with the outside world, and these three directions have their own characteristics in each nation, have their own characteristics in each ethnic group, and affect the process of socialization.

The problem of joining the younger generation to the national tradition on the base of unity principle in development of national self-awareness and international tolerance is analyzed in the article. Possible points of view are based in connection with unity of various national cultures in educational process.

Key words: public education, socialization, pedagogical conditions of socialization, personality formation, socialization process, traditions of socialization, proverbs, tolerance and its formation, game method.

Проблеманы жалпы мааниде баяндоо жана анын маанилүү илимий-практикалык проблемалар менен байланышы. Азыркы учурда жаштар арасында толеранттуулукту тарбиялоо маселеси азыркы дүйнөдө эң актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Бул көбүнчө сабырсыздыктын салтанаты менен шартталган: диний, улуттук, расалык, жеке адамдардын жана социалдык топтордун ортосундагы кастык.

Изилдөөлөрдү талдоо көрсөткөндөй, жаш муундун толеранттуулугун калыптандыруу процессине социалдык чөйрө, коомдогу стереотиптер жана идеялар, адамдардын ортосундагы мамилелердин деңгээли, коом багытталган баалуулуктар системасы сыяктуу

факторлор таасир этет. Бул процесстин маанилүү факторлору болуп төмөнкүлөр саналат: калыптанган жашоо образы жана жашоо шарттары (мектептин жакынкы чөйрөсүнүн салттары, үрп-адаттары, үрп-адаттары, улуттук өзгөчөлүктөрү, жаратылыш чөйрөсүнүн өзгөчөлүктөрү), жалпыга маалымдоо каражаттары, мектеп окуучуларынын өнүгүү деңгээли жана жашоо шарттары. жамаат (салттар, коомдук пикир, баалуулук багыттары, адеп-ахлак нормалары), ошондой эле окуучунун индивидуалдык жана инсандык өзгөчөлүктөрү

Мугалимдер балдарга элдердин ортосундагы кастыкты, улуттар аралык кагылышууларды, согушгарды, террордук чабуулдарды, зордук-зомбулукту жана агрессияны четке кагуу сезимин тарбиялоого тийиш. Телеэкрандардан агрессияны, аскердик операцияларды, теракттарды, күчкө жана бийликке сыйынууну жар салган тасмаларды балдар көрүп турганда массалык маалымат каражаттарынан терс маалыматтар күчөгөн шартта бул татаал иш. Азыркы балдардын компьютердик оюндары да согушка, ок атууга, душманды жок кылууга негизделген. Билим берүүнүн алдында татаал милдет турат – руханий-адептик тарбиялоо, руханий баалуулуктарды, маданиятты калыптандыруу аркылуу айлана-чөйрөнүн терс таасирине каршы туруу.

Коомдогу саясий-экономикалык, маданий жана техникалык өзгөрүүлөрдүн, миграция процессинин күчөшүнүн натыйжасында ар башка улут өкүлдөрүнүн жанаша иштеп жана жашап калышы көнүмүшкө айланды. Коомдогу мындай өзгөрүүлөр адамдардын бири-бирине карата толеранттуу мамиледе болуусун турмуштук зарылдыкка айлантты. Көп улуттуу өлкөлөрдө ар башка элдерди бейпил турмушта жашоосун камсыз кылуучу механизм катары, *толеранттуулук* көптөгөн илим тармактары тарабынан изилденип келүүдө [4]. Педагогика жана психология илимдеринде да жаш муундарда толеранттуулукту калыптандыруунун аспектилерин изилдөө эң актуалдуу болуп саналат.

Дүйнөлүк коомчулук моралдын негизги принциби катары толеранттуулукту тандап алган, анткени Заманбап дүйнө көбүнчө ырайымсыз, атүгүл балдар да ырайымсыз болуп калышы мүмкүн. Толеранттуулук түшүнүгү узак убакыт бою өнүгүп келген жана бул процесс бүгүнкү күнгө чейин уланып келет, анткени ар түрдүү маанилерди топтоо менен бул түшүнүк чындыкка ылайык жаңы маанилерге толот, мында сабырсыздыктын ар түрдүү көрүнүштөрү жаңы (адекваттуу) каражаттарды талап кылат. аны жеңүү. «Толеранттуулук» деген сөз организмдин ички балансты бузбастан, башкалар менен өз ара аракеттенүүсүнө мүмкүндүк берүүчү адаптация жөндөмдүүлүктөрүн билдирүү үчүн колдонулат. Толеранттуулук – инсандын социалдашуу фактору. Илимий адабиятта толеранттуулук биринчи кезекте башка адамдарды сыйлоо, алардын тең укуктуулугун таануу, үстөмдүк кылуудан жана зордук-зомбулуктан баш тартуу, адамзат маданиятынын көп кырдуулугун (көп түрдүүлүгүн), жүрүм-турум нормаларын таануу жана бул көп түрдүүлүктү кыскартуудан баш тартуу катары каралат. кандайдыр бир көз караштын үстөмдүгүнө.

“Толеранттуулук” термини латын тилинен алынган **tolerantio** сөзү орусча “терпение”, “снисходительность” деп которулса, кыргызча «сабырдуулук», «чыдамкайлык», «көтөрүмдүүлүк» деген маанилерди туюнтуп, адамдардын улутуна, түсүнө, динине жана кайсы жердик экендигине карабастан бири-бирине карата адептүүлүк, сабырдуулук менен мамиле жасоого алып келүүчү сапат болуп саналат [1].

Дүйнөгө белгилүү америкалык психолог Гордон У.Олпорт: “Толеранттуу адам - бардык адамдарга түсүнө, динине, улутуна карабай бирдей жагымдуу мамиле жасай алган адам”, - деп аныктама берген [2, 39 б].

Профессор Г.В.Солдатова толеранттуулукту практикалык психологиянын предмети катары карап, төмөндөгүдөй аныктама берген: “Толеранттуулук – адамдын интегралдык мүнөздөлүшү, толеранттуулук адамдын проблемалык жана кризистик кырдаалдарда өзүнүн нервдик– психологиялык тең салмактуулугун сактоо. шартка оңой ыңгайлашуу, тышкы дүйнө менен жакшы мамилени өнүктүрүү максатында тышкы чөйрө менен маданий активдүүлүктө болуу жөндөмдүүлүгү” [8]. Педагогика жана психология илимдеринде берилген аныктамалардан толеранттуулук түшүнүгүнүн мааниси “көтөрүмдүүлүк”, “сабырдуулук” ж.б. түшүнүктөрүнүн маанилери менен үндөш экендиги белгилүү болот.

Инсанды калыптандыруу психология жана педагогика илимдериндеги эң негизги маселелердин бири болуп саналат. Инсандын калыптануусу социалдашуу процесси аркылуу ишке ашат.

Социалдашуу дегенде коомдук турмуштун жана коомдук мамиленин тажрыйбаларын адамдын өздөштүрүү процесси түшүнүлөт.

Социалдашуу процессинин ишке ашуусу коом менен адамдын ар тараптуу карым-катышы, өз ара таасир этүүлөрү аркылуу жүрөт. Социалдашуу бир жагынан коомдун адамга таасир этүүсүнүн, экинчи жагынан адамдын коомго таасир этүүсүнүн биримдигинде ишке ашуучу процесс.

Социалдашууга Д.В.Мардахаев төмөнкүдөй аныктама берет: адамдын өнүгүшү, инсандын жетилиши, анын аң сезиминин (тилдин, коомго, социалдык жалпылыкка же топко мүнөздүү социалдык дөөлөттөрдүн, маданияттын негизинде) калыптанышы, социалдык ролдорду жана жүрүм-турум тажрыйбаларын (социалдык нормаларды, установкаларды, жүрүм-турум үлгүлөрүн) өздөштүрүүсү, бааралашуунун стилдерин үйрөнүүсү жана аларды өзүнүн жаш курагына, социалдык шартка жараша колдоно билүүсү [3, 22 б].

“Российская педагогическая энциклопедияда” социалдашууга төмөнкүдөй аныктама берилген: “Коомдогу маданиятты өздөштүрүү жана аларды өз турмушунда колдонуу процессинде адамдын өмүр бою өнүгүүсү жана өзүндөгү (жараткандан берилген-М,М,) бүт мүмкүнчүлүктөрдү көрсөтө алуусу” [6, 359 б].

Социалдашуу түшүнүгү социалдык адаптация түшүнүгү менен тыгыз байланышта. Адаптация тирүү организмдин муктаждыгы менен жашаган чөйрөнүн өзгөчөлүктөрүнүн өз ара таасир этүүлөрүнөн пайда болуучу процесс. Адаптация тирүү организмдердин жашаган чөйрө таасирлерине жараша өз функцияларын, жүрүм-турум формаларын өзгөртүүсү. Анткени жашоо шарттын өзгөрүшү тирүү организмдерге болгон талапты өзгөртүп тургандыктан, өзгөргөн шартка алардын такай ыңгайланышуусу жашоонун зарыл шарты болуп саналат. Коомдо адам өзүн курчаган социалдык чөйрөгө анын бир мүчөсү катары (адамдар тобуна, ишканага, мекемеге ж.б.) аралашып кетүүсү үчүн, андагы адамдардын өз ара мамилесинин (коомдук институттардын эрежелерин, нормаларын, дөөлөттөрүн өздөштүрүп) нормаларына жана эрежелерине баш ийиши зарыл. Бул социалдашуу процесси аркылуу ишке ашат.

Социалдашуу процесси адамдын коммуникативдик көндүмдөрүн жана баарлашуу ыктарын, коомдо ар түрдүү адамдар менен өз ара мамилелешүү маданиятын калыптандыруу болуп саналат.

Социалдык тажрыйбаларды адамга *жеткирип берүүчү* социалдашуунун институттарына индивиддин социалдашуу процессине таасир этүүчү жана аны багыттоочу адамдар тобу, мекемелер, уюмдар, коллектив ж.б. кирет. Алардын ар биринин адамдарды социалдаштыруудагы ролу жана мүмкүнчүлүктөрү ар түрдүү. Эң негизги социалдашуу

процессин ишке ашыруучу институт болуп үй-бүлө саналат, азыр үй-бүлөдө жүрүп жаткан өзгөрүүлөр (аялдардын лидерлиги, күйөөсүнө караганда аялдын акчаны көп табуусу, толук эмес үй-бүлөлөрдүн көбөйүшү ж.б.) үй-бүлөнүн социалдашууну ишке ашыруучу кызматын жана мүмкүнчүлүктөрүн да өзгөрүүгө учуратып жатат.

Социалдашуу процессинде инсандын калыптануусу негизинен эң орчундуу үч багытта жүрөт. Алар *ишмердүүлүк, баарлашуу, өзүн-өзү аңдап билүү*. Бул үч багыттын жалпы мүнөздүү өзгөчөлүгү болуп адамдын сырткы дүйнө менен болгон байланыштарын *кеңейтүү* жана *көбөйтүү* процесстери экендиги саналат. Бул үч багыт ар бир элде өз өзгөчөлүктөрүнө ээ болгондуктан, аталган үч багыт ар бир этносто өз өзгөчөлүктөрү менен көрүнөт жана социалдашуунун жүрүшүнүн өзгөчөлүктөргө ээ болушуна өз таасирин тийгизет [5].

Байыркы мезгилден бери эле кыргыздарда материалдык жана рухий маданияты өнүгүп келген жана анда социалдашуунун салттары да камтылган. Башка этностор сыяктуу эле кыргыз эли да өзүнүн тарыхый өнүгүүсүндө социалдашуунун өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн жараткан. Андай өзгөчөлүктөр катары кыргыз элинин **толеранттуулук маданиятка** ээ экендигинен ачык көрүнөт.

Кыргыз эли өзүнүн узак кылымдардагы тарыхый өнүгүүсүндө өзүнө мүнөздүү болгон социалдык философиялык идеяларын, көз караштарын жараткан. Ал идеялардын айрымдары төмөнкүлөр:

1. Ата-журттун эркиндиги, көз карандысыздыгы идеясы.

Ата-журттун эркиндиги, өз алдынчалыгы, бөлүнбөс бүтүндүгү үчүн бүт күч-кубатын жумшоо, жанын курман кылууга даяр болуу ар бир кыргыз баласынын жашоодогу негизги вазипаси, милдети болгон. Бул идея элдин баатыр болушун шарттаган жана кыргыз фольклорунун мазмунун, негизги идеясын түзгөн жана жаш муундарды социалдаштырууда өзөккү идея болгон.

2. Уруулардын, элдин, улуттун ынтымагы жана биримдиги идеясы.

Элибизде ич ара уруу-уруу болуп бөлүнүүчүлүк, уруулар ортосунда өз ара чабышуулар болуп тургандыгына карабастан, эл башына кыйың кезең түшкөн учурда, кыргыздын тагдыры тарых таразысына коюлган учурда кыргыз эли уруулар ортосундагы ич ара таарынычтарды, чыр-чатактарды унутуп, бүт күчтү тышкы коркунучтуу душманды жеңүүгө багыттай алган.

3. Ата-бабалар салтын улоо идеясы.

Кыргыз элинде ата-энеге, ата-журтка, ата-бабалар салтына тиешелүү бүт нерселерге ыйык нерсе катары мамиле жасоо салты бекем сакталып, ата-бабалардан келе жаткан жашоо образды, каада-салтты өтө бекем сактап, бүт жашоо турмушун ушул идеяга баш ийдирген.

4. Балдарды тукум улоочу гана эмес улутту сактоочу, элдин эртеңкиси катары кароо, анын рухий дүйнөсүн калыптандыруугу басым жасоо идеясы. Кыргыздар баласын өзүнө, өз үй-бүлөсүнө гана тиешелүү катары түшүнбөстөн, жалпы уруунун, элдин ишин аткаруучусу, элдин эртеңкиси катары түшүнгөн [6, 83–84-бб.].

Жогорудагы улуттук маданиятыбыздагы социалдык философиялык идеялар, көз караштар жаш муундарды социалдаштыруунун төмөнкүдөй улуттук өзгөчөлүктөргө ээ болушун аныктап турат:

- Кыргыздарда балага рухий, ыйман тарбиясын берүүгө басым жасалган жана ошого ылайык социалдаштыруунун максаты, милдеттери аныкталып, каражаттары, усулдары иштелип чыккан.

- Адамды социалдаштыруу практикалык нукта болуп, бүт кыргыз турмушу, жашоо

образы тарбиялык кызматты аткарып, баланы социалдык чөйрөгө аралаштыруу ишке ашырылган. Кыргыз элинин бүт турмушу тарбиялык өңүткө ээ болуп, баланын курагына жараша турмуш-тиричиликке аралаштыруу ишке ашырылган.

•Социалдаштыруу адамды табияттан бөлбөстөн, табияттын мыйзамдарын көңүлгө тутуу менен жүргүзүлгөн жана баланы кыйнабай тарбиялаган.

•Кыргыз элинде ар бир баланын курагына, жынысына жараша социалдаштыруу мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ болгон. Бала кызыл эт, ымыркай, чүрпө, бөбөк, наристе, тестиер ж.б. кезинде ар башкача тарбиялык таасир этүүлөргө дуушарланган. Жаш муундарды социалдаштыруу балдардын жынысына жана курагына жараша өзгөчөлүктөргө ээ болуп, ата уулунун, эне кызынын тарбиясы үчүн жооптуу болгон.

•Балдарды социалдаштырууда турмушка керектүү бүт нерселерге ыраатуу түрдө үйрөтүп баруу ишке ашырылган. Кыргыз эли балдарга жаштайынан кайсы социалдык ролдо эмне аткаруу керектигин, кандай жүрүм-турум жасоо керектигин ж.б. ырааттуу түрдө үйрөтүү салтына ээ болгон.

•Кыргыз элинде баланы социалдаштырууда анын тубаса өзгөчөлүктөрүнө чоң маани берилген, баланын дээрине, зээине карап тарбия иши жүргүзүлгөн. Ошондой эле тарбия берүүдө баланын активдүүлүгүнө таянылган. Бала өз активдүүлүгү (аракети) менен гана тарбия алат деген ишенимден, баланын дээринде жок болсо, айткан акылды билип алууга аракет кылбайт деп эсептелинген. «Дээринде жою», «дээринде бар» түшүнүктөрү баланы колунан келген ишке үйрөтүү салты калыптанып, балага тарбия берем деп баланы кыйнаган эмес. Ошондой эле бул принцип кыргыз элинде баланы тарбиялоодогу өтө гумандуулуктун көрүнүшү да болуп саналган [6, 208–209-бб.].

Дагы бир белгилей кетчү нерсе баланын социалдашуусуна шарт түзүү кыргыздардагы элдик педагогикасындагы таалим-тарбия системасынын өзгөчөлүгү болуп саналат. Кыргыз элинде бала өз теңтуштары менен ойноосуна, эл ичиндеги окуялар менен кабардар болсун деп өз жанында ээрчитип жүрүүсү ж.б. эң негизгиси “Көрө-көрө көсөм болот” деген накылды туу тутуп, баланы коомдук турмушка аралаштыруу максатында эл чогулган жерлерге, аны ээрчитип баруусу, ишти үйрөнсүн деген максатта жаштайынан өз алдынча иш аткарууга көнүктүрүү ж.б. баланы социалдаштыруунун өтө зарыл шарттары болгон.

Элдик педагогикабыздагы инсанды социалдаштыруунун мазмунун талдоо жаш муундарда кыргыз элине мүнөздүү рухий (ата-бабалар салтын, ата-энени, мекенди ыйык тутуу ж.б.), адептик (меймандостук, боорукердик, эмгекчилдик ж.б.) жана социалдык дөөлөттөрдү (элдин каада-салттарын, үрп-адаттарын, ырым-жырымдарын, жүрүм-турум нормаларын жана эрежелерин ж.б. өздөшүрүү) калыптандыруу түзгөндүгүн көрсөтөт.

Көчмөндүк турмуш, жоокерчилик замандардагы катаал тарыхый өнүгүү кыргыздарды дайыма этият жана сак болууга, жанаша жашаган коңшу элдер менен болгон карым-катышта тынчтык мамилени бузбоого үйрөткөн. Ошондон улам кыргыздар дайыма кошуна элдер, мамлекеттер менен достук мамиледе болууга аракеттенишкен. Эгер талаш-тартыш чыгып кеткен учурда, аны тынчтык жолу менен чечүүгө умтулушкан. Бул “бирөөнүн жерин жердесең ошол элдин ырын ырда” ж.б. макалдарда чагылдырылган. Кошуна жашаган элдер менен тынчтыкта жана ынтымакчылыкта жашоонун натыйжасында гана кыргыз эли бүгүнкү күнгө жетип келип олтурат. Мына ошондуктан өсүп келе жаткан жаш муундарды толеранттуулукка тарбиялоодо элибиз жараткан элдик педагогикадагы бай тажрыйбаларды пайдалануунун мааниси чоң.

Кыргыз элинин толеранттуулук маданияты бийиктигинен үйгө келген конокту сыйлоо аябай өнүккөн, азыркы кезде жергебизге келген чет өлкөлүктөргө калпак кийгизип, чапан жабып узатуу анын бир көрүнүшү десек туура болот. Ошондой эле биздин жерге келип калышкан (өзбек, чечен, даргин, орус ж.б.) бөтөн элдерди кодулабай, өз жерине батырып бейпил жашатып жатышы да элибиздин толеранттуулук маданиятынын бийик экендигине далил болот.

Байыртан эле кыргыз эли жаш муундарды тарбиялоого чоң маани беришкендиктен, узак кылымдар аралыгында өзүнүн элдик педагогикасын өнүктүрүп келет.

Элдик педагогикадагы тарбия салты элдин каада - салттында, фольклордо, оюндарда, үрп-адаттарда, этнографиялык жана тарыхый материалдарда сакталган. Элдик педагогиканын каражаттары болуп эпостор, жомоктор, макалдар, табымактар, жаңылмач, апыртма, бат айтма, элдик ырлар, көркөм өнөр, оюндар, табият, элдик майрамдар ж. б. саналат. Алсак, кыргыз элинде ар бир адамдын адеп-ахлактык жагы анын эмгекке болгон мамилесинен көрүнөрү баса белгиленет. «Эмгек эрдин көркү - эр элдин көркү» деген макал бул сөзүбүзгө далил болот. Ал эми иштебеген, иштен качкан адамды «арамза» деп жек көрүү менен мамиле жасашкан. Ошондон ар бир ата-эне өз балдарынын кичинесинен эле эмгектенүүгө үйрөтүүнү эң башкы маселе катары буга өзгөчө көңүл бурушкан.

Тарбия берүүнүн элдик салттары тарыхый шартка жараша бекемделет жана эл начар деп эсептегендери өзгөрүлөт (унузулат, анын ордуна жаңысы пайда болот, же эскинин өзгөрүлгөн формасы пайда болот).

Элдин педагогикалык тажрыйбасы макал-лакаптарда чагылдырылгандыгы ар бир макалдан даана көрүнөт. Адамдын мүнөзүндөгү өзгөчөлүктөр анын тагдырына таасир этээри «Анткор адам бай болбойт». «Пейли жаман ниетинен табат». «Кең пейилдүү кемибейт, Тар пейилдүү жарыбайт». «Бакылдын багы көгөрбөйт, Көгөрсө да көбөйбөйт» ж.б. деген макалдарда чагылдырылган жана балага кандай тарбия берүүнүн багыттары, усулдары анын мазмунунун кандай болушу керектигин аныктап турат [8].

Жаш муундарды толеранттуулукка тарбиялоодо элдин кылымдарда жараткан тарбия салтын, элдик тарбия тажрыйбаларын пайдалануунун мааниси чоң. Кыргыз элинин жашоо философиясы толеранттуулукка негизденген деп айтсак жаңылышпайбыз. Ал «Атаңды өлтүргөнгө, энеңди бер» деген макалда так чагылдырылган.

Толеранттуулук сапат инсандын башка сапаттары (ыймандуулук, адептүүлүк, кичи пейилдүүлүк ж.б.) менен тыгыз байланышта болот. Толеранттуу жүрүм-турумдан адамдын адептүүлүгү көрүнөт. Мына ошондуктан адеп эрежелерине жана жүрүм-турум адаттарына үйрөтүү адамды толеранттуу болушуна алып келет.

Кыргыз элинин социалдашуу салтын терең талдап түшүндүрүү үчүн элдин тарыхына, коомдук түзүлүшүнө жана маданиятына токтолуу зарыл.

Социалдашуу салттарынын трансформациялануусу коомдук мамиленин өзгөрүшүнө жараша болгондуктан, кыргыз элинин тарыхый өнүгүсүндөгү орчундуу этаптар социалдашуу салттарынын трансформациялануусун шарттаган.

XX кылым ичинде кыргыз эли өтө орчундуу тарыхый окуяларды башынан өткөрдү. XX кылымдын башында (1916-жылы) падышачылык Россиянын геноцитинен кыргыз эли кыргынга учурап, коңшу өлкөлөргө (Кытай ж.б.) жер которууга аргасыз болушса, 20-жылдарда совет бийлиги тушунда отурукташуу, колхозго биригүү жүрдү, Улуу Ата мекендик согуш, андан кийинки (дымуу, кайра куруу, эгемендүүлүккө ээ болуу ж.б.) тарыхый окуялар социалдашуу салтына өз таасирин тийгизген жана анын өзгөрүүсүнө алып

келген. Ар кандай тарыхый шарттарда да кыргыз эли толеранттуулугунан жазбай келе жатат десек тура болот. Мына ошондуктан өсүп келе жаткан жаш муундарга толеранттуу тарбия берүүдө элибиз узак кылымдарда жараткан элдик педагогикадагы бай тажрыйбаларды (М: Сабырдын түбү сары алтын, Сабырдуу жетет муратка ж.б. макалдар) пайдалануу анын натыйжалуу болушуна алып келет.

Азыркы кезде кыргыз элинде салттуу коомдо жаратылган социалдашуу салттары менен бирге эле цивилизациялык коомдо (орус маданиятынан келип кирген) пайда болгон социалдашуу салттары бар. Алардын ар биринин мазмунун, социалдашуу агенттериндеги жана институттарындагы ж.б. өзгөчөлүктөрүн атайын изилдөөгө алуу зарыл.

Заманбап маданияттуу адам билим деңгээли жана өзүн өзү баалоосу менен гана эмес, башкаларды сыйлоо сезими менен да айырмаланат. Демек, өсүп келе жаткан муундарда башка адамдар менен кызматташуунун жана өз ара түшүнүшүүнүн негизинде мамиле куруу жөндөмүн, башка адамдарды, алардын көз караштарын, каада-салттарын, адаттарын кандай болсо, ошондой кабыл алууга даярдуулукту калыптандыруу эң маанилүү милдет болуп саналат. Ар улуттун екулдерун урматтоо — негизги милдеттердин бири. Ушуга байланыштуу өсүп келе жаткан муунду достуктун, ынтымактын жана тынчтыктын духунда тарбиялоо заманбап билим берүү мейкиндигинде алдыңкы багыттардын бири катары аныкталган. Заманбап шарттарда билим берүү жүрүм-турумдун жаңы мамилелерин жана нормаларын калыптандыруунун, өзгөчө толеранттуу аң-сезимди жана жүрүм-турумду калыптандыруунун эң натыйжалуу каражаттарынын бирине айланууда. Бул көйгөйлөрдү чечүү окуу-тарбия процессин уюштурууга жаңы мамилени, анын билимге, көндүмгө жана жөндөмгө гана ээ болбостон, ошондой эле кеңири баарлашууга, анын ичинде көп улуттуу чөйрөдө, балдарды тарбиялоо жана өнүктүрүү маселелерин чечүүгө багыт алууну талап кылат. түшүнүүчүлүктү көрсөтүүгө жөндөмдүү, кызматташууга даяр, карама-каршы пикирлерге чыдамдуу гуманисттик салттардын жана идеялардын руху. Заманбап шарттарда толеранттуулукту өнүктүрүүнүн бир катар педагогикалык шарттарын жана ыкмаларын иштеп чыгуу үчүн билим берүү секторунун ролу жогорулап жатат.

Жыйынтык

Мектептерде толеранттуулукка тарбиялоонун жолго коюу багытындагы илимий изилдөөлөрдүн жүргүзүлүшү жана толеранттуулукка тарбиялоонун ишке ашырылышы толеранттуулукту жалпы элдик баалуулукка жана жүрүм-турум адаттарына айландырууга мүмкүндүк берет.

Толеранттуулукка тарбиялоо окуучуларды сабырдуулукка, көтөрүмдүүлүк ж.б. инсандык сапаттарды калыптандырууга алып келет.

Социалдык жүрүм-турум нормаларын жана эрежелерин калыптандырууда башталгыч класс окуучуларында чекти кармай билүү адаттарына үйрөтүү зарыл.

Адабияттар

1. Большой иллюстративный словарь иностранных слов. – М.: АСТРЕЛ, АСТ, 2002, – С.787.
2. Гордон У. Олпорт Толерантная личность. [Текст]/ Гордон У. Олпорт. Век толерантности. – М.: Выпуск 6. 2003. – С. 39-50.
3. Мардахаев Л.В. Социализация человека как социально-педагогический процесс. / Педагогическое образование и наука. 2009, № 4. – С.20-25.
4. Межкультурный диалог: лекции по проблемам межэтнического и межконфессионального взаимодействия. Под ред. М.Ю.Мартыновой, В.А.Тишкова, Н.М.Лебедевой, – М: издательство РУДН, 2003. – С. 406.

5. Мурзаев М.С. Кыргыз улуттук маданияттагы инсандын социалдаштыруунун өзгөчөлүктөрү. Б.: *Арабаев* атындагы КМУнун *Жарчысы*, №4, 2022 ж. – 376-380 б.
6. Мурзаев М.С. Кыргыз элдик педагогикасындагы инсанды социалдаштыруунун өнүгүүсү (тарыхый-этнопедагогикалык аспект). Монография. – Б.: 2013. – 236 б.
7. Российская педагогическая энциклопедия. – М.: 1999. – С.359.
8. Солдатова Г.В. Практическая психология толерантности, или сделать так, чтобы зазвучали лучшие струны человеческой души? Век толерантности. – М.: № 6. 2003. – С.60-78.
9. Койчуманов Ж.Ы. Элдик педагогиканын берметтери (Кыргыз макал-лакаптары педагогикалык аспекте) Бишкек., 1996.

Рецензент: педагогика илимдеринин кандидаты Жумабаева Г.А.